

Vannak-e diftongusok a magyar köznyelvben?*

Elterjedt vélemény az utóbbi évtizedek magyar szakirodalmában, hogy a magyar köznyelvben nincsenek diftongusok. Sem LAZICZIUS,¹ sem PAPP,² sem MOLNÁR,³ kézikönyveikben nem említik meg a magyar köznyelv magánhangzó-kettőshangzóit (diftongusait). KERESZTES LÁSZLÓ egyenesen leszógezi: „A magyar köznyelvben nincsenek diftongusok, diftongusszerű hangkapcsolatok azonban előfordulnak”. A továbbiakban példát is említ: „A *vaj* szóban a magánhangzókapcsolatot nevezhetnők *ai* diftongusnak is, noha a magyar szóban a *j* inkább a mássalhangzó jellemzőit viseli magán, a finn *voi* szó *i*-je inkább magánhangzónak tekintendő. Ezért nincsen okunk a magyarban külön csoportként diftongusokról beszélni.”⁴ Keresztes azonban nem magyarozza meg, mit jelent ez az „inkább”; valószínűleg annyit jelent, hogy a *j* a *vaj* szóban mind a képzés módját, mind pedig az akusztikai tulajdonságát illetően mássalhangzószerű. Mivel azonban a magyar *vaj* szó utolsó alkotóelemének esetében „zörejt” (Geräusch) nem észlelhetünk, nyilvánvalóan azért, mert a szájnyílás igen széles és azért, mivel így a levegő a szájüregben át szabadon áramlik ki, ezt a *j*-t mind a képzés módját, mind pedig akusztikai tulajdonságát illetően magánhangzóként tekinthetjük. Keresztes véleménye tulajdonképpen megegyezik az akadémiai nyelvtan (TOMPA JÓZSEF szerkesztésében) hangtani részében található sorokkal, mely DEME LÁSZLÓ írása: „Köznyelvünknek nincsenek igazi kettős magánhangzói, mert a *vaj*, *tej* stb. szóban gyakran *ai*, *ei* stb. diftongusnak vett hangjelenség valójában *a + j*, *e + j* fonémakapcsolat, nem pedig egy-egy egységes fonémának vehető kettős magánhangzó.”⁵

A magyar köznyelvben tehát nincsenek diftongusok, vannak azonban diftongusszerű hangkapcsolatok. Annak az oka, hogy e hangkapcsolatokat miért nem nevezik diftongusoknak, az lehet, hogy a magyar *j* elem inkább mássalhangzó jellegű, a finn nem annyira az. Keresztes összehasonlítja a magyar hangokat és hangkapcsolatokat finn megfelelőikkel. Érdekes összevetnünk e hangkapcsolatokat a holland nyelv diftongusaival. E nyelvben ugyanis van diftongus, azaz általánosan elfogadott vélemény szerint két magánhangzó egy szótagon belüli kapcsolata. SCHUBIGER MÁRIA a következőket írja a diftongusokról: „Ezek sikló nyelvállású, gyakran változó ajakműködésű hosszú magán-

* A magyar fordítás SZABÓ T. ÁDÁM (Groningen) munkája.

¹ LAZICZIUS GYULA, Fonetika. Tankönyvkiadó, Budapest 1978². 139–146.

² PAPP ISTVÁN, Leíró magyar hangtan. Tankönyvkiadó, Budapest 1974³. 67–80.

³ MOLNÁR JÓZSEF, A magyar beszédhangok atlasza. Tankönyvkiadó, Budapest 1973.

⁴ KERESZTES LÁSZLÓ, Unkarin kieli. SKS, Helsinki—Pieksämäki 1974. 18.

⁵ TOMPA JÓZSEF (szerk.), A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961. 72.

hangzók. A sikló nyelvmozgás rendjén egész sor magánhangzó képződik, melyek közül a gyors egymásutániság miatt csak az első és az utolsó észlelhető. Az észlelésen alapul a diftongus szokásos meghatározása is: egyazon szótagban jelentkező, egymást követő két magánhangzó; ugyancsak erre utal a fonetikus átírásban való jelölése is.”⁶ E véleményt vallja Laziczius is idézett munkájában: „Menzerath végső eredménye, hogy a diftongus voltaképpen két magánhangzó egyszerű tagú kapcsolata, nyelvészeti szemszögből nézve nagyon megnyugtató” (146. l.).

Felvetődik a kérdés, hogy mi a különbség egy magánhangzó-kettőshangzó (diftongus) és egy diftongusszerű magánhangzókapcsolat között. A különbség Keresztes szerint nyilvánvalóan annyi, hogy a magyar *vaj* szó befejező alkotóeleme inkább mássalhangzó-jellegű, mint a finn *voi*. Az „inkább mássalhangzó-jellegű” azonban nem ugyanaz, mint a mássalhangzó, hiszen a *vaj* szó utolsó alkotóelemét nem tekinthetjük mássalhangzónak, ha a magánhangzó keletkezése alkalmával a levegő szabadon áramlik át a szájüregben, vagyis olyan hangnak kell tekintenünk, amely súrlódás nélkül keletkezik. Ha az *aj* nem tekinthető magánhangzó + mássalhangzó kapcsolatának, hanem két magánhangzó olyan jellegű kapcsolatának, mely az *ai* diftongusra jellemző (többek között Schubiger szerint a diftongust két egymáshoz kapcsolódó magánhangzó alkotja), akkor nem egészen érthető, miért nem nevezhető a fenti hangkapcsolat diftongusnak. A magyar és a finn diftongus utolsó elemének különböző jellege ez esetben nem mérhető. Ha valóban nem diftongusról lenne szó, új szak kifejezést kellene bevezetnünk, hiszen az olyan „diftongusszerű hangkapcsolat megjelölés, amely „*ai* diftongusként jellemezhető”, nem éppen megnyugtató megfogalmazás számunkra.

Ha az *ai* hangkapcsolat második alkotóeleme a képzés módját és az artikulációt illetően nem zörejjel (Geräusch) képzett mássalhangzó-réshang, akkor magánhangzónak kellene lennie. E magánhangzó azonban azzal a tulajdonsággal rendelkezik, hogy mindig csak a hangkapcsolat második tagulemeként jelentkezik, a szótagalkotó *i*-től mennyiségileg és minőségileg eltér. És itt elérünk BÁRCZI GÉZÁHOZ, aki megokolás nélkül szintén úgy vélekedett, hogy a magyar irodalmi nyelvben van diftongus, mégpedig ereszkedő: *baj*, *bagoly*, *új* stb. és emelkedő: *karját*, *jó*, *kérjük* stb. és az *au* (augusztus, autó), valamint egyéni ejtésben az *eu* (Európa) is jelentkezik diftongusként.⁷

A fenti megfontolások arra ösztökéltek bennünket, hogy a vizsgálandó magyar hangkapcsolatokat a finn és a holland megfelelőikkal egybevevessük.

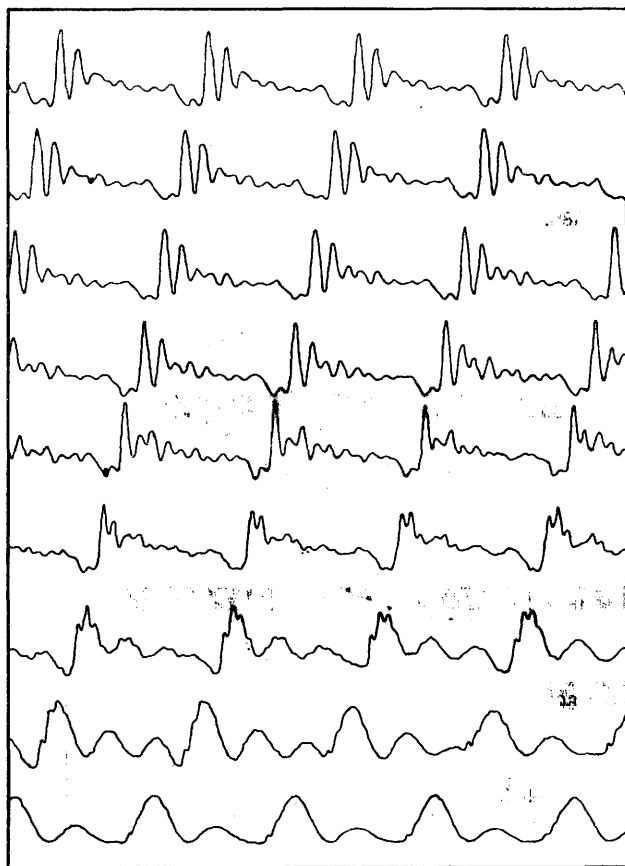
A Groningeni Egyetem Fonetikai Kutatóintézetében (Instituut voor Fonetische Wetenschappen te Groningen) egész sor akusztikai-fonetikai mérést végeztünk a diftongusszerű hangkapcsolatokat illetőleg. A mérések során KAY-rendszerű szonográfot és egy kisméretű számítógép-rendszert alkalmaztunk. Így a nyelvi alkotórészecskék meglehetősen alapos elemzése vált lehetővé számunkra (l. T. DE GRAAF, 1978⁸ módszertani leírását). Noha a rendelkezésünkre álló anyagot elsősorban szonográfokkal elemeztük, néhány formánst számítógép segítségével is kiszámítottunk. Elemzésre kiszemelt nyelvi anyagként magyar, finn, illetőleg holland anyanyelvű adatközlők bevonásával készült

⁶ SCHUBIGER MÁRIA, Einführung in die Phonetik. Berlin—New York 1977³. 49.

⁷ BÁRCZI GÉZA, Fonetika. Tankönyvkiadó, Budapest 1957. 59.

⁸ DE GRAAF, TJEERD, Methods for the Analysis of Speech. In: 7. Akusztikai Kollokvium s. 7th Colloquium on Acoustics Budapest 26—30 March 1979. OMKDK-TECHNOINFORM, Budapest 1979. 289—294.

hangfelvételeket használtunk. E három nyelvben lehetőleg hasonló szerkezetű magánhangzó-kapcsolatokat elemeztünk, olyanokat, amelyek lehetőleg hasonló másáhangzó-környezetben jelentkeznek: például a magyar *tej*, a finn *täi* 'tetű' és a holland *tij* 'árapály' szavak magánhangzóit vetettük egybe. Az utóbbi két nyelvben a diftongus-jelleg elfogadott tény, a holland szó IPA-átírásában [teɪ]. Az ilyen jellegű magánhangzó-kettőshangzó (diftongus) szonogramlapjának jellemző jegye az, hogy az F_1 és az F_2 formánsok, amelyek a hangszínt érzékeltetik az állandó első szakasz után (ennek formánsértékéhez hozzátartozik az ϵ) egy átmeneti gyorsabban változó szakaszt, majd egy állandó utolsó szakaszt foglalnak magukban (az utóbbinak a formánsértékei, az F_1 és az F_2 , a magánhangzóháromszög I-jének irányába haladnak). A magyar szavak szonogrampapírjainak elemzése (pl. a *tej* szóé) igen gyakran ugyanazon értékeket mutatják, amelyek a diftongusra jellemző átmeneti értékek. A finn és a holland nyelvi anyaggal egybevetett magyar szonogramokat a *Learn Hungarian* című tankönyv kísérő hanglemezőnek anyagából válogattuk ki. E hangfelvételek mondataiból olyan szavakat szemeltünk ki, mint a *tej*, *fej*, *máj*, *új* stb.

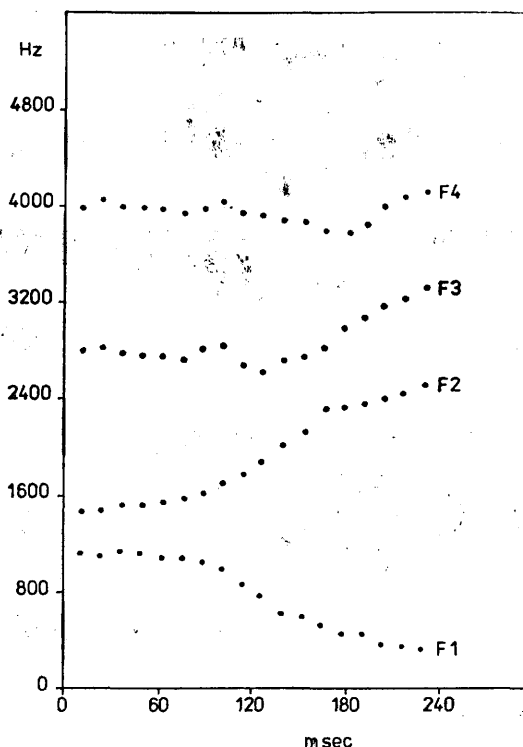
1.Ábra. A „máj” szó alkotóelemeinek oscillogramja. Idő: kilenc egység, egységenként 25,6 msec (milimásodperci 1 másodperc = 1000 msec)

Az így nyert szonogramok megbízható képet adnak a vizsgált hangok fonetikai megvalósulásairól, megerősítik az előbbieken mondottakat. A szonogrampapíron egy első ún. magánhangzszerű rész, majd egy átmeneti szakasz és végül egy befejező állandó (konstans) rész észlelhető. Igaz ugyan, hogy a folyóbeszédben ez az utolsó rész erősen csökkentett hosszúságú, a leginkább mégis minden kétséget kizárólag magánhangzós jelleg észlelhető. Ez megerősíti az előbb említett azon állításunkat, miszerint nem ajánlatos a *vaj*, *tej*-féle szavak utolsó alkotóelemét mássalhangzóként leírni.

Nyilvánvalóan nem helyes a holland és a finn diftongusok alapján a magyarra következtetnünk. Ezen összehasonlítás eredménye azonban joggal meglep bennünket. Ajánlatos egybevetnünk az *aj* hangkapcsolat második alkotóelemét a szótagalkotó *i*-vel és a *jaj* szó szókezdő és szóvégző elemével. A megválaszolendő kérdés az, hogy a *vaj* szó *j* elemét magánhangzóként vagy pedig mássalhangzóként tekinthetjük-e, s ennek kapcsán az is, hogy a Keresztes használta „inkább” (enemmän) és a tőle megkülönböztetett diftongus és diftongusszerű hangkapcsolat (diftongi/diftongin tapaisia yhtymiä) közötti különbség szavatosabban megfogalmazható-e?

Eddigi kutatásaink alapján úgy véljük joggal feltehető a kérdés: vannak-e diftongusok a magyar köznyelvben?

A. D. KYLSTRA—T. DE GRAAF

2. Ábra. Ugyanazon „máj” szó formánsainak felépítése. A pontok közötti távolság 12,8 msec (milimásodperenek) felel meg

Gibt es Diphthonge in der ungarischen Gemeinsprache?

VON A. D. KYLSTRA—T. DE GRAAF

Die Verfasser untersuchen mit Hilfe der modernen experimentellen Phonetik die Aussprache von Wörtern wie *tej* 'Milch' und *vaj* 'Butter' in der ungarischen Gemeinsprache sowie niederländische und finnische Entsprechungen dieser Lautkombinationen, die in den zuletzt genannten Sprachen als Diphthonge gelten. Die Autoren sind der Ansicht, daß die Auffassung, es gäbe keine Diphthonge in der ungarischen Gemeinsprache, entweder aufgegeben oder aber besser begründet werden sollte.